

- ⁹⁶ ЦДІАУК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 142. – Арк. 218.
- ⁹⁷ Жерела до історії України – Руси... – Т. 8. – С. 356 – 357; Воссоєдинение України с Россией... – Т. 1. – С. 96.
- ⁹⁸ Воссоєдинение України с Россией... – Т. 1. – С. 102, 109, 119, 120.
- ⁹⁹ Там само. – Т. 1. – С. 100.
- ¹⁰⁰ Там само. – С. 102.
- ¹⁰¹ Там само. – С. 100, 102.
- ¹⁰² Там само. – Т. 1. – С. 102.
- ¹⁰³ Там само. – С. 102.
- ¹⁰⁴ Там само. – С. 110.
- ¹⁰⁵ Щербак В.О. Антифеодальні рухи на Україні... – С. 40.
- ¹⁰⁶ Воссоєдинение України с Россией... – Т. 1. – С. 110.
- ¹⁰⁷ Там само. – Т. 1. – С. 110.
- ¹⁰⁸ Там само. – С. 107.
- ¹⁰⁹ Там само. – С. 109.
- ¹¹⁰ Щербак В.О. Антифеодальні рухи на Україні... – С. 41.
- ¹¹¹ Воссоєдинение України с Россией... – Т. 1. – С. 109.
- ¹¹² Там само. – С. 110.
- ¹¹³ Там само. – С. 120.
- ¹¹⁴ Грушевський М. С. Вказ. пр. – С. 128; Жукович П.Н. Указ. соч. – С. 149; Гуслистий К. Г. Визвольна боротьба українського народу... – С. 137.
- ¹¹⁵ Грушевський М. С. Вказ. пр. – С. 130; Голобуцький В. О. Вказ. пр. – С. 287; Щербак В. О. Антифеодальні рухи на Україні... – С. 41.
- ¹¹⁶ Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудового населення міст... – С. 109; Щербак В.О. Антифеодальні рухи на Україні... – С. 41.
- ¹¹⁷ Воссоєдинение України с Россией... – Т. 1. – С. 110.
- ¹¹⁸ РГАДА. – Ф. 210. – Оп. 1. Приказной стол. – Стб. 4. – Л. 239.
- ¹¹⁹ Голобуцький В. О. Вказ. пр. – С. 287; Історія Української РСР... – С. 258; Історія Української ССР... – С. 430; Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудового населення міст... – С. 110.
- ¹²⁰ Воссоєдинение України с Россией... – Т. 1. – С. 108.
- ¹²¹ Смолий В. А. Участь жителів Києва в антифеодальній та визвольній боротьбі... – С. 70.
- ¹²² Воссоєдинение України с Россией... – Т. 1. – С. 120.
- ¹²³ Там само. – С. 114.
- ¹²⁴ Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej... – Lwów, 1868. – Т. 1. – S. 52 – 55.
- ¹²⁵ Грушевський М. С. Вказ. пр. – С.163 – 167; Гуслистий К. Г. Визвольна боротьба українського народу... – С. 140 – 141; Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудового населення міст... – С. 110; Щербак В. О. Українське козацтво... – С. 222 – 223; Плохий С. Вказ. пр. – С. 174 – 175.

Павел Михайлина, Андрей Федорук
(Черновцы)

Городское население в народном восстании 1630 – 1631 гг. в Украине

В статье освещается участие населения украинских городов и местечек в народном восстании 1630 – 1631 гг. под руководством Тараса Федоровича. Детально воспроизведен ход боевых действий вооруженных отрядов горожан против подразделений коронного войска на территории Поднепровья и

Левобережной Украины. Рассматривается влияние противоречий в рядах казачества на организацию освободительной борьбы мещан против польских властей в Украине.

Ключевые слова: города, местечки, горожане, покочание, реестровое и нереестровое казачество, Поднепровье, Левобережная Украина, шляхта, коронное войско, польские власти, Речь Посполитая.

Pavlo Mykhailyna, Andrij Fedoruk
(Chernivtsi)

City Population in the People's Rebellion of 1630 – 1631 in Ukraine

Participation of the population of Ukrainian cities and towns in people's rebellion in 1630 – 1631 under Taras Fedorovych's leadership is elucidated in this article. The author depicts in details the course of the armed detachment battle against the king's army subunits on the territory of the Dnieper territories and left – bank Ukraine. He considers influence of contradiction in the Cossacks' ranks on the liberation struggle of the lower middle class citizens against Polish authorities in Ukraine.

Key words: towns, cities, population, register and non-register Cossacks, Dnieper territories, Left-bank Ukraine, gentry, Polish authority.

УДК: 94 (477.85)«19»

Петро Бочан
(Чернівці)

ІНОЗЕМНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ІСТОРІЮ УКРАЇНИ

У статті йде мова про подорожні враження німецького мандрівника і вченого, основоположника антропогеографії Йогана Георга Коля про Буковину й Галичину, їх природу, населення, історію і культуру (1840 р.).

Ключові слова: Йоган Коль, Буковина, Галичина, Чернівці, Станіславів, Львів, малороси, рутени, поляки, німці.

Історично склалося так, що в період бездержавності український народ був позбавлений відомостей про те, що писали іноземні вчені, дипломати, мандрівники та військові діячі про Україну, її історію і культуру. Правителям держав, до яких входили українські землі, невігідно було ознайомлювати український народ з тими творами, де позитивно йшлося про український народ, його історію та культуру. Тому такі твори не перекладалися ні в період Російської імперії, ні в часи СРСР.

Насправді в творах іноземних авторів є дуже багато об'єктивних відомостей про історію, культуру, етнографію, звичаї, традиції українського народу. І завдання науковців сучасності полягає в тому, щоб донести ці відомості до нашого народу.

Так, найбільш об'ємний і цікавий опис подорожі по Україні (1838 р.) залишив німецький мандрівник і вчений, основоположник антропогеографії Йоган Георг Коль. На основі своїх записів під час подорожі по Україні він видав два шеститомні твори під назвою «Reisen in Südrussland» («Подорож в Південну Росію»), серед яких є книга «Die Ukraine Kleingussland» («Україна, Малоросія»). В цих творах Й.Коль подає дуже багато відомостей про природні умови, історію, економіку, культуру українського народу.

У своїх записах Й.Коль велику увагу приділяє етнографії українських звичаїв, побуту, вигляду сіл, хат. Зокрема, їдучи з Росії в Україну, він захопився українськими селами, про що у своєму щоденнику зазначає: «Селяни мають гарненькі малі будинки, за чистотою яких вони слідкують, і не вдовольняються тим, щоб мити їх один раз на тиждень..., а вважають за необхідне також білити їх по-новому, вапном зверху до низу один раз на два тижні, через що ці будинки виглядають такими білими, як свіжо вибілене полотно»¹. Був вражений співучістю українців, підкреслюючи, що «українці – це, мабуть, найспівучіший народ у світі, ... співають вдень і вночі, як на забавах, так і за роботою».

Прибувши на Буковину, Й.Коль був захоплений чарівною красою Карпатських гір, зеленим «пагорбкуватим ландшафтом Буковини, багаті врожаєм, великою кількістю худоби і різноманітної птиці». Гористу частину території, стверджує він, «Можна назвати місцевою Швейцарією»². Щодо багатих урожаїв на буковинській землі, Й.Коль пише: «Родючість Буковини така вражаюча, що стала відомою усім сусідам. Галичани завжди говорять про неї, як про житницю, а австрійці захоплюються буковинськими несучками та індичками, відгодованими турецькою кукурудзою. Це як делікатес, який є своєрідним еталоном австрійської монархії»³. Як спостережливий мандрівник, він відзначає, що у буковинців на подвір'ях багато худоби, особливо свиней. Правда, дещо він гіперболізує, заявляючи про те, що відгодівля свиней «в букових і дубових буковинських лісах стає такою легкою, що потомство тут збільшується, як пісок в морі».

Мабуть, в Й.Коля з'явилися емоційні враження про Буковину після довготривалого і нудного переходу російсько-австрійського митного кордону. Він був дуже вражений характерною процедурою проїзду через австрійську митницю. Виявляється й тоді, 170 років тому, прикордонники і митники брали зазвичай хабарі, а кожний пакунок, ящик вони пропускали за відповідну плату.

Й. Коль звертає увагу на характерні особливості й відмінності між молдавським і українським

населенням. Підкреслює інтенсивне освоєння території німцями – бюргерами, торгівцями, ремісниками. Про головне місто Буковини – Чернівці, де тоді проживало 15 000 мешканців, він пише: «Місто знаходиться на високому правому березі Пруту, по-німецьки густо забудоване, має вузькі провулки, високі гостроверхі будинки, ще вище церква і дзвіниці... Коли дивишся на нього із долини Пруту, воно уявляється справжнім великим містом»⁴.

Водночас дуже кидається в вічі його похвала австрійській владі, підкреслює кілька разів, що справжній розвиток міста настав лише після приєднання Буковини до австрійських володінь. Австрійській владі Й.Коль приписує і факт збільшення населення Буковини, пояснюючи це тим, що сюди переселилося багато німців, які осіли в містах. А другим фактором було те, що прибуло багато руснаків (українців), яким надавали перевагу як стараннішим робітникам порівняно з місцевими молдаванами⁵.

Окремі сторінки Й.Коль відводить характеристичі соціального складу населення Буковини. Так, про гуцулів занотовує, що вони переважно займаються скотарством і лісним господарством, вони випалюють вугілля, рубають дерева, виготовляють всілякі вироби з дерева та готують будівельний матеріал – сплавають по ріках плоти з дерев'яних колод до Угорщини і Семигорода. «Цих гірських жителів пізнають за їхнім багатшим вбранням, твердою, своєрідною ходою, доброю сокирою, від якої вони не можуть відмовитися, як від своєї руки, і яка завжди стирчить за поясом»⁶. З цих записів бачимо, що Й.Коль, будучи вченим антропологом, також добре володів пером. У кількох рядках він дав чітку характеристику цій народності – її характеру, видам господарських занять і звичкам.

Але найбільше Й.Коль сподобалося саме місто. «У місті ми зіткнулись з радісним і жвавим життям, – пише він, – і хоч як мало це турбувало б решту Європи, та все ж Чернівці радує своєю гарною кухнею, своїми добрими речами, радісними святами і хорошою славою довкола, тому всі російські службовці з Хотина, Кам'янець і сусідньої Бессарабії, якщо бажають розважитися, то намагаються отримати коротку відпустку і їдуть на день-два до Чернівців. П'ють там хороше угорське вино і купують своїм жінкам гарні віденські речі... Місто здалося нам нічим іншим, як околицею Відня, віддаленою, звичайно, на 150 миль (1125 км. – П.Б.) від столиці. Всі магазини наповнені гарними речами з Відня...»⁷.

Після Чернівців, опинившись в Галичині, Й.Коль насамперед відзначає хороший стан доріг. «За своє 60-річне панування над Галіцією, – пише він, – австрійці побудували на цій землі багато добрих доріг, і це є досить важливою часткою того порядку, за який поляки завдячують німцям...»⁸. Особливо Й.Коль зупиняється на характеристиці

головної дороги, що прокладена австрійцями з півдня на північ через Буковину і Галичину як велика артерія галицького руху, яка бере свій початок від крайньої точки Буковини – Сучави, де дика, позбавлена шосейних шляхів Молдавія межує з Австрією..., проходить спочатку на північ до Чернівців, потім через Коломию-Станіславів-Стрий аж до Львова, звідки повертає до Кракова і тягнеться до Моравії та Відня. Ця дорога, як зазначає Й.Коль, у той час відігравала «велике значення між обома могутніми імперіями, а особливо між такими великими містами, як Відень, Львів, Прага, Краків, Одеса, Київ та Москва, оскільки вона на цій великій території була єдиною торговою артерією у вигляді шосейної лінії»⁹.

Другим головним напрямком будівництва доріг австрійцями були поперечні шляхи з Буковини до Семигорода, з Кракова до Угорщини і зі Львова через Стрий до Угорщини.

Й.Коль порівнює дороги на території Австрійської імперії з «недолугими» дорогами Росії, на яких часто ламалися брички і вози.

У своїй книзі Й.Коль присвятив цілий параграф розгляду питання, хто такі рутени або руснаки. Зокрема, про українське населення цього краю він пише: «Рутени населяють частину Галіції, яка дала назву всьому краю: старе відоме руське велике князівство Галич, яке певний час було пов'язане з Київським великим князівством, потім розквітло, стало могутнім і незалежним королівством, яке у XIV столітті захопили поляки»¹⁰. Причому Й.Коль як вчений не вбачає в рутенах окремих від українців народ. Він стверджує, що «вони є малоруським родом, спорідненим з малоросами, козаками і українцями у тій самій мірі, як баварці споріднені із саксонцями... їхня мова суттєво відрізняється від великоруської, і це є чимось значущим, ніж відмінність діалектів... Малороси з Поділля і Київщини розуміються з ними як брати»¹¹. Й.Коль визначає їхню кількість в Галичині близько двох мільйонів, а менша кількість людей, приблизно 400 000, просунулась під час великого переселення народів через Карпати до Угорщини¹².

Й.Коль як досвідчений вчений етнолог вказує й на інші відмінності українців Галичин від інших народів. Зокрема, звертає увагу на відмінність одягу українського народу і великоруського. Помічає відмінності від сусідніх народів у гігієні житла, традиційній їжі, українській кухні, національній гостинності. Він пише, що «як і інші малороси, рутени (русини) також живуть краще й охайніше, ніж поляки... їхня кухня смачніша, а столи накриваються набагато щедріше. У цьому відношенні у Галіції, якщо брати до уваги лише простолюду, цей показник зазнає спаду зі сходу на захід. На Буковині задоволення від частувань є найбільшим, у мазурів¹³ це робиться найгірше, а рутени (русини) знаходяться десь посередині. Хліб, суп, м'ясо, риба,

пиріг – все це за формою, смаком і наповненням є тут малоруським»¹⁴.

Водночас Й.Коль підкреслює й те, що в рутенів Галичини такі злочини, як крадіжки і вбивство «трапляються вкрай рідко і криміналістичні зведення Австрії засвідчують, що злочини проти людей на русинському сході імперії трапляються так само рідко, як і на протилежному кінці монархії – на італійському заході»¹⁵.

Проїжджаючи гірськими гуцульськими селами, Й.Коль зазначає, що в них на той час ще зберігалося патріархальне сімейне життя, яке мало чим відрізнялося від сімейних традицій рутенів на рівнинах. Характерною ознакою сімейних устоїв було те, що під одним дахом продовжувало жити три покоління – діти, батьки, дідусі і бабусі. Владу над усіма ними тримав старий батько, як покровитель – голова сім'ї, якого всі повинні були слухатися. Він керував усім господарством і розподіляв роботу між синами, невістками і зятями.

Й.Коль розмірковує над колонізацією Галичини: «Мабуть, колись на русинській землі все було русинським: селяни, аристократія, духовенство і навіть князі краю... Але за час свого 400-річного панування поляки зробили колоніями всі свої руські території. Однак повністю це їм вдалося лише стосовно аристократів»¹⁶.

Колонізуючи руську і литовську знать, поляки, як пише Й.Коль, зрівнювали її у становищі зі своєю корінною знаттю, дозволяючи їй мати певні привілеї. Проте, – продовжує Коль, – поляки, на відміну від німців, не працювали для народного виховання та освіти, тому не мали засобів притягання до себе простого народу. Русинський селянин боїться зав'язувати стосунки з поляками, яких він, як і росіянин, ненавидить... Як і шляхтичі, він залишався повністю русинським за мовою, вбранням та облаштуванням. Те саме і з вірою. Під польським пануванням селяни дотримувалися тільки тієї християнської релігії, яку вони обрали – грецьку віру. «Під колонізованою поверхнею залишався народ, – відзначає Й.Коль, – на який поляки не мали жодного впливу. Він залишався непохитним у своїх давніх звичаях, звичках і власній мові»¹⁷.

Першим містом, до якого прибув Й.Коль в Галичині, був Снятин. Він повідомляє, що тут була тоді цукроварня, яка переробляла цукрові буряки, а довкола ще кілька таких цукроварень. А в кожній торговій установі – велика кількість угорського вина, ніби тут був виноградарський край.

По дорозі від Снятина до Станіславова¹⁸ Й.Коль проїхав вдень місто Коломию і про нього в своєму щоденнику не записав нічого, тільки зазначив, що дорога вела його наступного ранку все ще уверх «по Пруту, через Коломию, останнє місто на цій річці». Проте він засвідчив, що по дорозі до Станіславова було дуже багато готелів з ресторанами. Найбільше було єврейських, але їх облаштування було таке, що «воно гарантує людині не

більш, ніж дах над головою». В них не було ні ліжка, ні корму для коней, ні харчів для людей. У меншій кількості були готелі вірменські та німецькі.

Й.Коль залишив повідомлення нащадкам і про те, що проїхавши від Чорного моря через Бессарабію і Буковину, він не зустрів смерекових лісів, а перший такий ліс йому трапився за кілька миль від Станіславава.

Він був у захопленні від самого міста, яке, на його думку, було «найреспектабельнішим серед усіх дністровських міст від Самбора і Стрия до Хотина, Бендер і Акермана»¹⁹. «Місто Станіславів, – стверджує Й.Коль, – має зараз не менше 15 000 мешканців і за популярністю й важливістю є другим містом у Галичині»²⁰. Підставою для цього є те, що воно відіграє важливу роль у торгівлі між Галицією і Поділлям. Крім того, місто гарно збудовано, багате на красиві будівлі, палаци для аристократії, церкви і т. п. За його словами, він отримував тут «справжню насолоду».

Дорогою від Станіславава до Стрия Й.Коль зібрав відомості про особливості господарювання селян на землі. По-перше, він своїм спостережливим оком фіксує те, що у верхній долині Дністра земля менш родюча, ніж на Буковині. І в цій місцевості селяни удобрюють гноєм поля. По-друге, північніше Станіславава на галицькій землі спостерігаються відмінності в обробці землі і зібраного урожаю. Зокрема, якщо на Буковині, в Бессарабії і південній частині України запрягають у плуг одну, дві чи три пари волів, то тут тільки двох волів чи коней. І борозни зовсім інші прокладають: шість мілкіших одна біля одної і за ними одну широку і глибоку»²¹. Збіжжя також не залишають на купі під відкритим небом, а на критих токах, як і сіно для худоби.

Й.Коль помітив різницю і у вирощуванні сільськогосподарських культур. Так, в Галичині дуже мало сіяли кукурудзи, натомість збільшували площу для посадки картоплі. Він стверджує також, що в Галичині панщина тяжча, ніж на Буковині. На пана працювали від 60 до 100 днів на рік. Крім того, існувало дуже багато повинностей і поборів (маслом, яйцями, фруктами, золотом і т.п.). Прагнення австрійського уряду обмежити ці повинності законом не досягло поставленої мети.

Й. Коль зазначає й те, що в Галичині значно зменшилося «курганів, могил і могильних пагорбів монгольських народностей», тоді коли на Буковині і південній Галичині було густо усяно могилами, як і південно-руські (читай українські. – П.Б.) степи».

Дорогою до Львова Й.Коль записав свої враження від міст Калуша, Болехова, Долини, Стрия, Миколаєва. Але найбільше уваги він приділив висвітленню того, що побачив у місті Львові. Й. Коль докладно описує місце розташування міста, навколишній рельєф, його розміри. Стверджує, що місто в той час нараховувало не менше 6 000 будинків і 80 000 жителів. Особливо його вразила архітек-

тура Львова: «Що стосується архітектури Львова, то спочатку в ній помітно, що вона в дійсності, очевидно в десять разів краща, ніж з'являється в німецькій фантазії після звичайних уявлень про Польщу, – зазначає він. – Потім вона взагалі непогана не тільки у цьому відносному розумінні, але й, без сумніву, набагато красивіша і приємніша, ніж, наприклад, архітектура багатьох німецьких міст, якщо взяти в абсолюті. Відкриті площі є великими, громадські прогулянки, бульвари і садові насадження – значними. Будинки, церкви, спосіб підбору будинків, розвиток мережі доріг – все це має, як взагалі у великих польських містах Вільній, Кракові, Познані, Гнесені, Станіславові і т. п., багато схожості з характером німецьких міст, які виникли у Середньовіччі»²².

Й.Коль стверджує, що у Львові є багато місць, де здається, що перебуваєш у Магдебурзі, Нюрнберзі або у Франкфурті-на-Майні. Він детально описує храми католицької, греко-католицької, православної вірменської віри, їх зовнішню монументальність і внутрішнє облаштування. При цьому підкреслює те, що австрійська влада після приєднання до себе Львова залишила непорушними польські патріотичні надписи на зовнішніх і внутрішніх стінах соборів, навіть якщо вони й були спрямовані проти іноземців, що захопили польські землі (австрійських німців, німців і росіян). Звичайно, це свідчить про демократизм австрійської влади і її толерантність до народів, якими вона володіла. Чогось подібного і близько не могло бути з боку російської влади, яка могла б наказати не тільки стерти надписи ворожого змісту, а й самі пам'ятники знищити.

Особливе захоплення в Й. Коля викликала Львівська ратуша, яка, за його словами, є «такою представницькою і гарною будівлею, що схожою можуть похвалитися небагато членів німецьких муніципалітетів. Своїми чотирма високими і майже однаковими по довжині крилами вона охоплює чотирикутний двір. Навколо будівлі, яка прикрашена найкращими будинками і крамницями міста, тягнеться просторий ринок, який, як правило, голосно шумить продавцями і покупцями. Чотири крила будівлі пробиті чотирма воротяними шляхами, по яких вуличне населення постійно вливається і виливається. На чотирьох кутах будівлі стоять чотири великі кам'яні водяні резервуари з колосальними, дуже добре зробленими статуями Нептуна та наяд (русалок) у центрі, до ніг львівських творців води плюють воду леви, які несуть п'єдестал, та морські чудовиська. Лейпцігський і дрезденський ринки уже уявлялись нам незчисленні рази, а з львівськими такого ще не траплялось, і все ж він дав би набагато цікавішу картину, ніж ці два»²³.

Не залишилася поза увагою Й.Коля й найновіша споруда – новий великий театр графа Скарбека, який ще добудовувався. Але якщо Й. Коль хвалить багате приміщення театру, то зауважує те, що

його репертуар не дуже вдало підібраний. І, як правило, в ньому грали ролі німецькою мовою і тільки два рази на тиждень – польською. Відмітив він також те, що «всі написи на вулицях і громадських площах, як і написи та оголошення в торгових закладах, були польською та німецькою мовами». «А на вулицях постійно чути лише дві ці мови, так що тут дивиться на все у подвійній формі через окуляри подвійного паспорту. Тобто, – зауважує він, – скрізь у Львові німецька національність пробігає біля польської»²⁴.

Отже, як науковець і чесна людина, Й.Коль не тільки зафіксував у своїй пам'яті повну колонізацію і германізацію всіх сфер життя міста Львова, але й виклав це публічно у своїй книзі. Виходить, що у головному місті Галичини, заснованому предком українців, столиці Галицько-Волинського королівства, на середину XIX століття вже не було місця для української мови.

В окремому параграфі «Германізація Галіції» Й.Коль всебічно розглядає вплив австрійської влади і австрійців на приєднану землю в державному і місцевому управлінні, в господарському відношенні, в розвитку транспорту, будівництві доріг та різних управлінських, освітніх та культурних об'єктів, вплив німецької мови на процес онімечування населення (у свій термін «германізація» він вкладає, як нижче буде зазначено, більш ширше поняття). У його записах спостерігається позитивне ставлення до всіх дій австрійської влади на приєднаних землях, їх певної месіанської ролі на них. У певній мірі він, звичайно, правий, було й таке.

Звичайно, тут спостерігається велике перебільшення. Можливо, якщо порівнювати з попереднім свавіллям над селянами польських панів, то у правовому відношенні становище селян покращилося.

Далі Й. Коль пише, що «край завдячує Австрійському уряду не тільки за Львівський університет, який був заснований (фактично – відновлений. – Л.Б.) у 1817 році, але й за гімназію у кожному повітовому центрі, за досить велику кількість шкіл для дівчат і хлопців»²⁵.

Як зазначає Й.Коль, у всіх цих школах навчання ведеться німецькою мовою, і вона в Галіції настільки поширена, що майже кожний освічений поляк розмовляє нею.

Як бачимо, австрійці відкрили і гімназії, і школи нижчого рангу, але Й. Коль радіє тільки широким розповсюдженням німецької мови. Але ж зовсім нічого не сказано про українське населення, яке складало більшість сіл і малих містечок. Та й взагалі про русинів (рутенив чи руснаків) в його спогадах про Львів зовсім не згадується. А тому можна зробити висновок про те, що з захопленням міста спершу поляками (коли воно було вже повністю колонізованим), а згодом австрійцями, українці були або ополечені, або онімечені, а хто цього не сприйняв, був витіснений з числа жителів міста.

Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що німецький вчений-мандрівник Йоган

Коль, подорожуючи Буковиною і Галичиною, залишив нам дуже цікаві відомості про життя, економічне становище і культуру населення цих земель. Він досить детально висвітлює, яким було традиційне індивідуальне житло селян, народногосподарські заняття, які сільськогосподарські культури висівалися і об'єм їх урожаїв; зміст страв української кухні, їх якість; яке національне вбрання носили селяни і міщани; сімейний та громадський побут; старовинна обрядовість; народні знання, стан освіти, міжнаціональні стосунки і багато чого іншого.

Є багато цінних даних про Україну й український народ і в творах інших західноєвропейських авторів. Вершиною західноєвропейської історіографії історії України є, безсумнівно, праця Йогана-Християна фон Енгеля «Історія України та українських козаків», що вийшла німецькою мовою в Галле 1796 р., за півстоліття до появи «Історії русів» (1846 р.).

Праця Й.-Х.Енгеля з історії України відрізняється від праць його попередників тим, що вона написана на високому професійному рівні, без міфологізації, ним здійснено аналітичний підхід до джерел та літератури, систематизовано й висвітлено весь матеріал історії України від найдавніших часів до кінця XVIII ст., проведена її періодизація. Й.-Х.Енгель з приязню писав про український народ і українських козаків, виправдував їхню боротьбу проти поневолювачів, захоплювався демократичним устроєм козацької республіки і Запорозької Січі. Саме тому праця такого змісту не могла бути перекладена і видана в Російській імперії чи СРСР.

Таким чином, вищевказані праці і цілий ряд інших праць західноєвропейських авторів мають наукову цінність і заслуговують того, щоб вони були перекладені українською мовою, що збагатить історичні відомості про історію України й український народ.

¹ Kohl Jogan Georg. Reisen im Inneren und Polen. Dritter Theil. Die Bukowina, Galizien, Krakau und Mähren. – Dresden and Leipzig. 1841. – S.299.

² Там само. – S.8.

³ Там само. – S.8, 9.

⁴ Там само. – S.14.

⁵ Там само. – S.6.

⁶ Там само. – S.7-8.

⁷ Там само. – S.17.

⁸ Там само. – S.26.

⁹ Там само. – S.26-27.

¹⁰ Там само. – S.31.

¹¹ Там само. – Маються на увазі українці, козаки, малороси, рутени як єдиний народ.

¹² Kohl Jogan Georg. Reisen im Inneren und Polen... – S.32.

¹³ Мазури – польські селяни Мазовії; у Галичині українські селяни мазурами називали польських селян взагалі.

¹⁴ Kohl Jogan Georg. Reisen im Inneren und Polen... – S.34-35.

¹⁵ Там само. – S.33.

¹⁶ Там само. – S.36.

¹⁷ Там само. – S.41.

¹⁸ Станіславів – так тоді і до 1939 року називався нинішній Івано-Франківськ (з 1962), після 1939 р. при радянській владі місто дістало назву Станіслав.

¹⁹ Kohl Jogan Georg. Reisen im Inneren und Polen... – S.50.

²⁰ Там само.

²¹ В окремих місцях і на Буковині так орали (та й до цього часу практикують) там, де заболочена земля. Через 5-6 мілких борозен одну робили значно глибшу, щоб стікала вода до неї.

²² Kohl Jogan Georg. Reisen im Inneren und Polen. ... – S.88-89.

²³ Там само. – S.103.

²⁴ Там само. – S.106-107.

²⁵ Тут Й. Коль допустив неточність, Львівський університет, найстаріший в Україні, заснований цісарем Йосифом II в 1784 р. з латинською мовою викладання. У 1787 р. при Львівському університеті був заснований науковий інститут під назвою «Студіум Рутенум» з українською мовою викладання. У 1805 р. австрійський уряд перетворив Львівський університет на лицей, а в 1817 р. (цю дату називає Й. Коль) знову відновив уже з німецькою мовою викладання. Тепер він має назву Львівський національний університет імені Івана Франка.

**Петр Бочан
(Черновцы)**

Иностранные источники об истории Украины

В статье идет речь о путевых впечатлениях немецкого путешественника и ученого, основоположника антропогеографии Йогана Георга Коля о Буковине и Галичине, их природе, населении, истории и культуре (в 1840 г.).

Ключевые слова: Йоган Коль, Буковина, Галичина, Черновцы, Станиславив, Львов, малороссы, рутени, поляки, немцы.

**Petro Bochan
(Chernivtsi)**

Foreign Sources of the History of Ukraine

The article deals with the travellers' thoughts of a German traveller and scholar, founder of anthropogeography Johan Georg Kohl. He described Bukovyna and Galychyna, its nature, population, history, and culture (1840).

Key words: Johan Kohl, Bukovyna, Galychyna, Chernivtsi, Stanislaviv, Lviv, Little Russians, rutens, Germans.

УДК: 94(477) «1932/1933»:327

**Віктор Демочко
(Чернівці)**

ЗАМОВЧУВАННЯ ТРАГЕДІЇ ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНІ ПРОВІДНИМИ ДЕРЖАВАМИ СВІТУ В 30-Х РОКАХ ХХ СТ.

У статті розкриваються причини замовчування трагедії голодомору 1932-1933 рр. в Україні провідними державами світу, висвітлена морально-полі-

тична та матеріальна допомога постраждалим з боку української еміграції Західної Європи, Північної Америки, українців Польщі та Румунії.

Ключові слова: голодомор 1932-1933 рр., Україна, світова преса, замовчування, західні українці, допомога, дипломатія Заходу.

Зарубіжні засоби масової інформації повідомляли політичні кола західних країн про голод 1932-33 рр. в Україні, а радянська преса того часу – про лихоліття в «країнах капіталу», де «селяни приречені на голод, злидні й вимирання». Ідеологічне протистояння затьмарило почуття здорового глузду в дипломатів, які на угоду власним амбіціям та політичним інтересам замовчували геноцид в українському селі. Вони знали про його жахливі наслідки. Німецькі консули у Харкові, Києві та Одесі – Карл Вальтер, Андор Хенке, Фрідріх Ротч, італійський консул у Харкові Сержіо Граденіго, консультант німецького посольства з питань сільського господарства Отто Шіллер, який залишив по собі десятки монографічних праць з історії аграрних відносин, кореспонденти зарубіжних газет – з належною вичерпністю інформували свої уряди про події в Україні¹. Значна кількість документів, яка переконливо свідчить, що в іноземних державах було відомо про голод в Україні, опублікована, але чимала їх колекція зберігається в архівах Польщі, Румунії, Чехії, Німеччини, Австрії.

Найпорядніший інформатор світової громадськості про голодомор італійський консул С.Граденіго вже тоді визначив і штучність, і етнічну спрямованість голодомору як геноцид українців. У травні 1933 р. він писав до свого уряду: «Голод і далі шаленіє й нищить людей, і просто неможливо збагнути, як може світ залишатись байдужим до такого лиха і як міжнародна преса, котра так охоче й нагально закликає до міжнародного осуду Німеччини за так зване «жорстоке переслідування жидів», може спокійно спостерігати масове вбивство, яке організував радянський уряд... Бо немає жодного сумніву в тому, що цей голод штучний і спеціально створений для того, аби «провчити селян»². Серед мотивів такої політики консул називає: пасивний спротив селянства колективізації, переконаність радянського керівництва, що цей «етнографічний матеріал» ніколи не буде придатний перетворитися на інтегрального комуніста; потреба денационалізації районів, де пробуджується українська і німецька свідомість, і пов'язані з цим можливі політичні труднощі. Завершується повідомлення висновком про те, що голод своїм наслідком матиме колонізацію України переважно росіянами, про зміну її етнографічного характеру та перетворення фактично на російський регіон. На підтвердження своїх думок він наводить факти про масовий голод та смертність на Лівобережній Україні³. У липні 1933 р. той самий дипломат надсилав до МЗС Італії ще одну тематичну доповідь: «Го-